

Раздел 4. ЭТИКА ЖУРНАЛИСТА И ПРАВОВЫЕ ВОПРОСЫ СМИ

УДК 070:001

СВОБОДА СЛОВА ТА ЖУРНАЛІСТСЬКА ЕТИКА В УКРАЇНІ

Прист упенко Т.О.

Інст ит ут ж урналіст ики
Київського національного університ ет у ім. Тараса Шевченка, м. Київ

Аналізуються актуальні питання журналістської етики, пов'язані з політичною ситуацією в країні, свободою слова та законодавчою базою засобів масової інформації.

Ключові слова: журналістська етика, свобода слова, цензура, засоби масової інформації, інформаційний простір

Журналістика – професія відносно молода: їй трохи більше, ніж три з половиною століття, а професійна мораль журналістів ще молодша. Журналістська етика виникла з усвідомленого досвіду журналістів, їхньої практичної роботи. Вона з'явилася у зв'язку з необхідністю подолати суперечності між потребою людей у соціальній інформації та неправильно трактованим поняттям свободи преси, зокрема використанням періодики для пропагандистського впливу на читачів, як опір маніпулюванню інформацією на початку XVII століття, коли пресу почали використовувати як засіб управління, впливу на аудиторію. У Франції “сірий” кардинал Рішельє сам підбирав інформацію і редагував матеріали для паризької газети “La gazette”. В Англії парламент фактично заборонив публікувати матеріали, не схвалені урядом. У Росії Петро I перетворив “Ведомости Московского государства” зі збірника дипломатичних повідомлень в агітаційно-пропагандистський засіб. Перші цензурні заборони: друкувати, ввозити з-за кордону, перекладати твори українською мовою – спричинили появу моральних норм в українській журналістиці.

Коли виникає суперечність між основним завданням журналістики і потребою використання її для пропаганди, порушуються правдивість, чесність, об'єктивність, інші етичні вимоги в ім'я виконання пропагандистських завдань партій, влади. Виникає необхідність регулювати відносини журналістики і суспільства: влади і журналістики, стосунків журналістів і читачів, журналістів з колегами, а також поведінку, вчинки журналістів.

Спочатку з'явилися неписані норми цих відносин і стосунків. Специфічні вимоги журналістської етики формувались поступово, з виникненням, розв'язанням моральних конфліктів і зловживань журналістами свободою слова, свободою преси.

Журналістські етичні норми є результатом теоретичного осмислення професійної моралі й викликані потребою захисту суспільних інтересів від зловживань свободою ЗМІ. Задовго до перетворення журналістики в масову професію в її сфері виникали моральні конфлікти, і відповідно накопичувався досвід їхнього розв'язання. Наприклад, це відбито в листі М. В. Ломоносова до Л. Ейлера і його “Міркування про обов’язки журналістів при викладі ними творів, призначені для підтримки волі філософії”, що датуються 1754 роком.

Приводом до “Міркування” стала неправильна інформація про роботу М. В. Ломоносова, опублікована в лейпцизькому науковому журналі. У відповідь учений написав спеціальну дисертацію. У ній він виклав правила, якими, на його думку, повинні керуватися журналісти. М. В. Ломоносов застерігає їх від зловживання свободою суджень, причину якого він убачає в тому, що велика частина журналістів сприймає свою роботу як ремесло і засіб до існування, замість того, щоб поставити собі за мету пошук і дослідження істини.

М.В. Ломоносов закликає журналістів до ретельного розгляду того, про що вони беруться писати, засуджує неухважність, недбалість, поспішність і несумлінність. Осмислюючи конкретний випадок журналістської сваволі, автор порушує у своїй дисертації принципові питання журналістської етики. Але норми дій журналістів, обов’язкові зразки їх належної поведінки з’явилися лише у ХХ столітті. “Загалом, – пише Д. С. Авраамов, – журналістська мораль і виникає як природна відповідь професійної групи на прагнення обмежити право отримувати правдиву інформацію від можливого свавілля тих, хто цю інформацію відбирає і поширює” [1, с. 38].

Журналістська етика посідає певне місце в системі наук, є світоглядною, соціальною, філософською наукою, точніше, розділом прикладної філософії, об’єктом дослідження якої є мораль – система поглядів і уявлень, норм і оцінок, що регулюють поведінку людей.

Журналістика, як професія синтетична, ввібрала у свою професійну етику чимало вимог з інших професійних етик: наприклад, журналіст, як педагог, повинен усвідомлювати, що він завжди виховує інших, тому сам повинен зразково поводитися. Як лікар, журналіст повинен пам’ятати, що слово лікує, ранило і навіть вбиває, тому його, мов ліки, треба обережно дозувати, добре обдумавши всі наслідки впливу. Як правозахисник, журналіст повинен захищати людину відповідно до закону і збирати вербальні, документальні свідчення, що є найкращим доказом і аргументом у журналістському матеріалі. Як суддя, журналіст може вершити людські долі: від його неправильно прийнятого рішення, оцінки постраждає невинна особа.

В українському пресознавстві існує розбіжність між журналістською етикою як явищем і журналістською етикою як науковою дисципліною. Наприклад, О. Кузнецова розглядає її як журналістську мораль. Вона вважає, що журналістська мораль фігурує як практика втілення етичних норм журналістом під час трудової діяльності, а журналістська етика – як наука про професійну мораль журналіста.

Західні фахівці розглядають журналістську етику скоріше як явище, що існує на практиці, і як навчальну дисципліну. Етика журналістів, а в широкому розумінні – етика мас-медіа є центральною сполучною ланкою між обмежувальною природою інформації (неминуче препарування правди при передачі інформації), характером журналістської професії, суспільною довірою до мас-медіа та їхньою

відповідальністю перед суспільством. Роджер Блюм вважає, що етика засобів масової інформації – це нормативна система журналістського самоконтролю [2, с. 82-87]. Йорг Пауль Мюллер виводить визначення і основні функції етики з неможливості підтримувати демократичний лад суспільства, виходячи лише з буквального тлумачення конституції і законів [3, с. 77-82]. У конкретній повсякденній роботі журналістів має бути присутнім усвідомлення змісту і меж журналістського мандата (місії) у демократичному суспільстві. Саме ці поняття охоплює етика мас-медіа.

Можна сказати, що в громадянському суспільстві має діяти закон рівноваги суспільних і журналістських інтересів. “Людство має інтерес до новин, і журналісти повинні сповна, чесно і пристойно їх відтворити, – висловлює свою думку О. Кузнецова. – Журналісти мають інтерес зробити сенсацію, щоб прославитися, заробити гроші. І вони повинні мати право досягти свого інтересу, не порушуючи право людей на інформацію. Якщо рівновага інтересів відсутня, виникає конфлікт інтересів, порушуються етичні вимоги” [4, с. 26].

Професійна мораль журналіста – це не тільки форма свідомості, а й моральна поведінка, її мотиви, підстави моральних оцінок у вигляді суджень у журналістських матеріалах, моральні стосунки з людьми у фаховій діяльності, моральний вплив на людей у міжособовому й опосередкованому спілкуванні. Існують такі основні компоненти професійної моралі журналіста: моральна професійна свідомість, моральна професійна поведінка, моральний вплив на реципієнтів, моральна журналістська оцінка у матеріалах.

Специфіка об'єкта праці журналіста передбачає високу відповідальність перед суспільством за свою діяльність. Тому до журналістів ставлять високі моральні вимоги, що як додаткові моральні регулятори їх поведінки є специфічним предметом професійної журналістської етики.

Професійній етиці притаманні також особливі закономірності, цінності, норми, що не збігаються із загальною етикою. Журналістика як вид трудової діяльності, пов'язаний з людиною, має специфічні етичні обов'язки. Професійна журналістська етика – це не вимоги загальної етики у специфічних умовах журналістської діяльності, а особливі, загалом не властиві всім професіям, норми і правила, хоча окремі з них притаманні й іншим спеціальностям.

Мета журналістської етики – сформувати передусім високу моральну самосвідомість і поведінку журналіста як комплекс освоєних ним професійних етичних цінностей, норм і правил поведіння, що він втілює у роботі, самосвідомість як усвідомлення й оцінку людиною своїх дій і їх результатів, думок, почуттів, морального обличчя й інтересів, ідеалів і мотивів поведінки, цілісну оцінку самого себе і свого місця в житті.

Дослідниця Г. Лазутіна [5, с. 72] виділяє три журналістські процеси: самоорганізацію, самоконтроль і саморегуляцію, в яких журналіст здійснює свій моральний вибір. Журналіст завжди стоїть перед вибором, як виконати свій обов'язок перед народом, редакцією, зважає, чи люди потребують тієї інформації, яку має на меті висвітлити редакція, чи ні, що вона їм дасть інтелектуально, практично й емоційно. В умовах конфлікту інтересів журналіст самостійно робить вибір. “З морального погляду вибір буде правильним, якщо журналіст критерієм оцінки вибере гуманістичну природу моралі”, – вважає О. Кузнецова [4, с. 33]. Якщо вибором журналіста керують лише індивідуальні інтереси, тоді він, можливо,

порушити моральні норми. Професійна мораль, що стає часткою свідомості журналіста, повинна поєднати, узгодити, гармонізувати його суспільні, професійні й особисті інтереси. Адже суспільне благо – не самоціль, воно служить благу особистості як своїй кінцевій меті. Пріоритет залишається за загальним благом, воно є вищою метою, тому що в ньому – перша умова благополуччя особи, розвиток й існування якої неможливі без суспільства. Перевага має бути за правдивим словом, зображенням і мовленням, щоб допомагати людям зорієнтуватись у подіях, осмислити явища. При зміні політичної кон'юнктури, у періоди соціальних потрясінь професійний моральний обов'язок журналіста – уникнути розгубленості, зберегти професійну гідність, не зрадити людей, які чекають правди. Але те, що сьогодні, на початку XXI століття, відбувається в Україні, можна охарактеризувати, м'яко кажучи, як кризу. Кризу не лише самих ЗМІ, а й всього суспільства, яке вже не пам'ятає, що газети та телебачення – це не засіб оспівування дій одних і приниження та дискредитації інших. “При цьому нікого не засмучує навіть той факт, що ті засоби масової інформації, які ще вчора писали, чи – то говорили: “цей політик (партія, структура тощо) – найкращий взірець та володар усіх чеснот”, сьогодні з аналогічним натхненням виливають на нього кубометри бруду... Головний парадокс полягає в тому, що ті, хто сьогодні використовує ЗМІ для морального знищення опонентів, завтра може опинитися на їх місці, – доповів журналіст Георгій Гонгадзе у бюро Українського Конгресового Комітету Америки (УККА) в Нью-Йорку 17 грудня 1999 року [6].

А в якому світлі постануть журналісти: ті, кого використали, чи ті, хто дозволив себе використати? Вони хоча б залишаться живими? А чи потрібне тоді таке життя? Невже, якщо всі одного дня відмовляться писати за вказівкою, всіх приставлять до стінки? Проблеми етики журналістики, що українські журналісти вирішують сьогодні на рівні життя та смерті, – проблеми, які вже не є вузькофаховими нині в країні, стають проблемами суспільства, від яких залежить і доля суспільства та держави. І кожна людина, кожний журналіст має зрозуміти сьогодні, які етичні цінності превалюють в його житті.

Етичні цінності – найвищий рівень узагальнення етичних вимог до журналістів, а етичні норми журналістів – узагальнені норми поведінки вищого порядку, ніж службові обов'язки чи правила. “Моральна норма є елементарною формою моральної вимоги, певним взірцем поведінки, що відбиває усталені потреби людського співжиття і відносин та має обов'язковий характер” [7, с. 80]. Не лише для журналіста, а й для кожної людини.

Принципами професійної моралі називають загальні етичні вимоги. Виходячи з гуманістичної, демократичної концепції журналістики, це – свобода ЗМІ, правдивість, об'єктивність, соціальна відповідальність, повага до демократичних цінностей, порядність.

О. Кузнецова виділяє таку низку-ієрархію етичних вимог до журналістів:

- етичні цінності журналіста;
- етичні норми журналіста;
- службові етичні обов'язки і заборони;
- етикетні правила поведінки [8, с. 22].

Універсальними етичними вимогами є етичні цінності, що допомагають журналістам зайняти певну позицію, висловити думку, дати оцінку. Вони є

мотивами поведінки, вибору журналіста. До моральних цінностей журналістів, зокрема, належать правдивість, об'єктивність, чесність, соціальна відповідальність і порядність. Етична цінність для журналіста – позитивна властивість, еталон, що виконує роль повсякденного орієнтира в оцінці людей, колективів, груп, організацій, фактів, подій, явищ, країн, націй. Журналіст постійно перебуває в ціннісно-оцінних відношеннях до предмета пізнання й відтворення на всіх етапах творчості, використовуючи будь-який загальний чи фаховий метод. Ці відносини індивідуальні, хоча мають в основі ціннісні принципи, зафіксовані в міжнародних, національних документах з журналістської етики.

Свідому діяльність журналіста значною мірою зумовлює система ціннісної орієнтації його як особистості. Ціннісне уявлення людини виражається в її ідеологічних, політичних поглядах, дотримуванні норм етики. Усе це є складником духовного “я” кожного журналіста, що формується під час виховання, самовиховання, освіти, самоосвіти і повсякденної практики. У житті постійно відбувається зіткнення політичних, ідеологічних, культурологічних, моральних та інших позицій, і зробити правильний вибір журналістові допомагає знання етичних цінностей. Дотримуючись погляду О. Кульчицького [9, с. 128-129] про концепцію верховенства світу вартостей над світом дійсності та трактуючи економічну кризу, кризу культури як висунення економічних і технічних вартостей на перший план в ієрархії цінностей, що призвело до спустошення скарбниці та людини, вважаємо, що між цивілізаційними і духовними цінностями повинні існувати узгодженість, рівновага, консенсус. Ніякими економічними, політичними, ідеологічними потребами не можна виправдати моральну провину журналіста.

Отже, що дає право людині займатись журналістикою? Перш ніж іти працювати глашатаєм свободи, потрібно мати початкову базу – душевні якості. Мало вміти гарно писати, потрібно мати свою і лише свою громадянську позицію. А вона базується на духовності. Перш ніж іти в журналісти і щось повідомляти, треба мати, що сказати людям, розуміти не лише економічні чи політичні процеси, а й духовні явища, знати та мати в серці християнські засади. З моральної позиції вже впливає громадянська позиція. Тут знов іде мова про духовне та професійне самовиховання та саморегулювання.

Журналістська етика – це самостійна професійна, прикладна наука, що вивчає особливості, закономірності, етичні цінності, норми та правила їх застосування у фаховій діяльності, вона є світоглядною основою журналістської творчості. До професійної етики належать ті самі розділи, що й до загальної етики: професійна етологія, аксіологія журналістики й деонтологія журналістики.

Журналістська етика як самостійна наука формується на основі етики загальної та журналістикознавства. Інтегруючи дві науки, що стали її своєрідним теоретичним фундаментом, журналістська етика активно вбирає все нове, що нагромаджується у суміжних гуманітарних науках: психології, логіці, соціології та ін. Професійна журналістська етика своєрідно використовує, поповнює, а не об'єднує журналістикознавство й загальну етику. Це окрема галузь, що має свій предмет – професійну мораль журналістів. Журналістська професійна мораль виступає як практика втілення етичних норм журналістом під час виконання фахової роботи.

Щоб зробити правильний моральний вибір, віддати перевагу вищій моральній цінності, журналіст повинен знати і розуміти природу етичних дій. Етична цінність

для журналіста – позитивна властивість, еталон, що виконує роль повсякденного орієнтира в оцінці людей, колективів, груп, організацій, фактів, подій, явищ, країн, націй та ін.

Дослідники у галузі мас-медіа визначають як етичні цінності такі категорії:

1. Загальнолюдські: людина, світ, мир, життя, злагода, справедливість, добродійність.

2. Національні: нація, національна культура, національна політика, національна держава.

3. Етнічні: етнос, етнічна культура, історія етносу.

4. Професійні журналістські: свобода слова, правдивість, чесність, справедливість, відповідальність, професійна солідарність, неупередженість, порядність.

5. Індивідуальні: самовдосконалення, самозбереження, самовідданість, лицарство, шляхетність, відвага, співчуття, доброта, любов до ближнього, совість, пошана, щирість [4, с. 50].

Саме журналістська мораль, побудована на гуманістичних етичних цінностях, нормах і правилах, є засобом перетворення журналістської етики як теорії в життя, утвердження гуманістичних засад у журналістській практиці як частині соціальної дійсності. У перехідний період до демократії віра та духовність становлять етичну цінність, що може об'єднати класові, національні, партійні та конфесійні інтереси з метою захисту людини та її свобод. Етичні цінності журналістів демократичного суспільства ґрунтуються на свободі засобів масової інформації, що мають право автономно визначати свою волю. “Боротьба за демократію чи боротьба під лозунгами демократії, – вважає Генріх Юшкявічюс, заступник Генерального директора ЮНЕСКО, – завжди боротьба за свободу засобів масової інформації чи боротьба під лозунгами свободи преси” [10, с. 4].

Свобода ЗМІ є цінністю, обов'язковим елементом демократії й необхідною умовою забезпечення свободи слова у ЗМІ, свободи інформації у ЗМІ, свободи оцінки у ЗМІ, їх політичного, ідеологічного, економічного й інформаційного плюралізму. Свобода ЗМІ – основа всіх демократичних свобод. Права і гарантії свободи ЗМІ в Україні знайшли підтвердження в українському законодавстві. Отже, свобода ЗМІ – це політична, правова й етична цінність.

Журналісти мають відстоювати у своїй діяльності демократичну концепцію свободи ЗМІ, що з'явилася під час Французької революції (як свобода преси) і ґрунтувалася на трьох основних постулатах: відокремлення новин від коментарів; доступу до урядової інформації; відсутності цензури.

Ці постулати демократичної концепції свободи ЗМІ відображені в законах України. Доступ до урядової інформації знайшов утілення у ст. 2 Закону “Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації”, де зазначено: “Засоби масової інформації України відповідно до законодавства України мають право висвітлювати всі аспекти діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування зобов'язані надавати ЗМІ повну інформацію про свою діяльність через відповідні інформаційні служби органів державної влади та органів місцевого самоврядування, забезпечувати журналістам вільний доступ до неї, крім випадків, передбачених

Законом України “Про державну таємницю”, не чинити на них будь-якого тиску і не втручатися в їх виробничий процес” [11].

Крім того, право на доступ до урядової інформації відображено у ст. 26 Закону “Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні”, де зазначено, що журналіст має право: “1) на вільне одержання, використання, поширення (публікацію) та зберігання інформації; 2) відвідувати державні органи влади, органи місцевого і регіонального самоврядування, а також підприємства, установи й організації та бути прийнятим їх посадовими особами” [12, с. 102].

Відсутність цензури гарантує ст. 2 Закону “Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні”: “Друковані засоби масової інформації є вільними. Забороняється створення та фінансування державних органів, установ, організацій або посад для цензури масової інформації.

Не допускається вимога попереднього погодження повідомлень і матеріалів, які поширюються друкованими засобами масової інформації, а також заборонено поширення повідомлень і матеріалів з боку посадових осіб державних органів, підприємств, установ, організацій або об'єднань громадян, крім випадків, коли посадова особа є автором поширюваної інформації чи дала інтерв'ю” [12, с. 93].

Події останніх років довели, що на захист свободи слова мають стати самі журналісти, адже жодна державна інституція практично цим не опікується. Політична позиція журналіста, правдиве слово в пресі нерідко коштують журналістові здоров'я чи життя. Тому надто актуальним є запитання: чи в змозі правоохоронні органи захистити журналістів?

Стаття 15 Конституції України забороняє цензуру. Тобто попередній перегляд творів, п'єс, телерадіопрограм, кореспонденцій з метою нагляду “заборонено” (саме так тлумачать сучасні словники термін “цензура”). Але цензура як засіб обмеження поширення небажаної інформації має найрізноманітніші легалізовані форми, які не підпадають під таке тлумачення (військова цензура, науково-технічна експертиза тощо). Особливою ситуацією в Україні є пікові сплески цензури під час виборчих кампаній. Це найбільш відчутно в регіонах, де обмежена кількість незалежних видань, а доступ до радіо і телебачення жорстко регламентується державними адміністраціями. Ситуація в Україні настільки складна, що виправити її за короткий час неможливо. Але деяких заходів ужити необхідно. Це, насамперед, підвищення рівня цехової солідарності журналістів з висвітлення порушень свободи та створення неформальних комітетів швидкого реагування преси на дії посадових осіб і владних структур з обмеження цих прав, що дозволило б надавати сторінки популярних видань і ефір для захисту журналістів. Гарантом свободи слова у демократичній державі є відповідні закони.

Проте існує величезна проблема недосконалості сучасного українського законодавства. Зокрема, недосконалість інформаційного законодавства у статтях захисту журналістів дозволяє безкарно діяти убивцям на замовлення, відстрілювати надто допитливих, принципових “охоронців слова”. І поки перша, друга, третя влади не усвідомлять, що протидіяти розгулу безладдя, безчинства, організованій злочинності без підтримки “четвертої влади” неможливо, доти Україна не стане цивілізованою демократичною державою. Бо, хоч журналістів і вбивають, залишається їхнє слово істини, думка, посіяна у людських душах.

Як відомо, свобода ЗМІ – основа всіх демократичних свобод, що повинна знайти відображення в Конституції та юридичних законах держави. Коли держава не гарантує свободи ЗМІ, то всі інші свободи перебувають під загрозою, як сама демократія і суспільство. Це те, що відбувається сьогодні. Показовою є цитата з виступу Сергія Головатого на радіо “Свобода”: “Коли я був в Парижі на початку грудня і одному консьєржу в готелі розказував, що в Україні президента підозрюють в організації викрадення журналіста, то він каже: “Як, президент? Тоді він кінчена людина. Тоді йому кінець”. Я сказав: “Україна – то не є Франція... Я тобі заздрю, що ти живеш в такому суспільстві і, працюючи консьєржем в двозірковому готелі, знаєш, що кінець тому президенту, який причетний до зникнення, вбивства чи переслідування журналіста. Але Україна – це трошки інше”. Така розмова з консьєржем була пов’язана з тим, що в мене тоді були підозри, що за мною стежили, і я мусив йому сказати, чому я запитував, хто був у тому готелі.

Я не думаю, що в суспільстві є байдужість до справи, яка зараз виникла в Україні. Думаю, що суспільство за роки діяльності Кучми залякане більше, ніж воно було залякане за роки режиму Горбачова. І тому внутрішній опір, внутрішній протест і внутрішня готовність суспільства сприйняти, що Кучма причетний до зникнення журналіста Гонгадзе на 90 відсотків, є. Інша справа, чи суспільство готове висловити цей протест і чи воно готове позбутися деспота, диктатора, особи, яка забезпечила машину знищення людей, машину переслідування журналістів, які ні в чому не винні. Бо політики, депутати є носіями влади, а журналісти – це ті, хто несуть слово. І якщо Кучма за роки свого президентства створив систему знищення тих тільки, хто говорить?! Звичайно, що суспільство повинне накопичити енергію, ту масу супротиву, щоб позбутися цього диктатора. Ми не можемо далі, не повинні терпіти цього” [13].

Якщо уряд крокує у напрямі диктаторства, то перші свободи, які обмежують, або ліквідують, – це свобода ЗМІ. Хоча наша історія знає приклади, коли в сталінській Конституції 1936 року і в брежнєвській 1978 року свобода преси лише лицемірно декларувалася. Історія дає нам урок: свобода преси в демократичній правовій державі повинна мати всі етапи втілення. Коли мова заходить про проблеми зі свободою преси, провідники держави здивовано розводять руками і переможно вказують на кількість видань, що начебто репрезентують різноманіття думки та інформації. Більше того, як приклад демократії вони наводять наявність в Україні навіть опозиційної преси. Справді, в Україні є чимало видань, які із задоволенням друкують критичні матеріали на адресу влади. Як правило, це партійні видання лівої або правої орієнтації, однак наявність опозиційної преси не може бути достатнім аргументом на користь свободи інформації. Як стверджує досвід, у цих виданнях не менше контролю і цензури, ніж у підконтрольних олігархам ЗМІ. Яскравим прикладом такої ситуації може стати відома українська газета “День”, яка в період перебування її патрона, Євгена Марчука, в опозиції була відома своєю критичністю щодо дій виконавчої влади та особисто Президента. З призначенням Є. Марчука після першого туру на посаду Секретаря РНБОУ газета різко змінила свою позицію, а кілька провідних журналістів добровільно залишили її редакцію.

У принципі, така вже доля партійних видань – змінювати свої погляди разом зі своїми лідерами, і це нормально. Проблема в тому, що суспільство не має видання,

яке б оцінювало стан справ у державі незалежно від того, яка надворі політична погода.

Склалась така ситуація, коли чітко видно ту межу, де завершується демократія і починається диктатура. Диктатура не обов'язково пролетаріату чи однієї особи, це – диктатура системи. Системи, для якої немає різниці, хто перебуває при владі, і яка не хоче визнати, що в країні існують права, а не лише обов'язки.

Реальна свобода преси у період гласності стала важелем для руйнування тоталітарної держави. Незалежна преса не була підпорядкована державі та компартії. Якщо в перехідний період, який затягнувся, безвідповідально ставитися (свідомо чи несвідомо) до свободи ЗМІ, вона може стати важелем для руйнування паростків громадянського суспільства. Етичні порушення в пресі можуть цьому сприяти.

В Україні свобода ЗМІ вперше знайшла законодавче закріплення у Законі України “Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні”, підписаному Президентом України Леонідом Кравчуком 16 листопада 1992 року. У ст. 2 сформульовано розгорнуте поняття свободи преси, що означає свободу слова, свободу вислову, свободу інформації, свободу преси та заборону цензури. Це було і залишається прогресивним трактуванням свободи ЗМІ. Проте у цьому законі не знайшли відтворення положення ст. 19 Загальної декларації прав людини, право приватної власності на ЗМІ та свободу економічної діяльності в сфері ЗМІ. Проголошена в законі свобода економічної самостійності не тотожна свободі економічної діяльності. Саме свобода економічної діяльності – запорука економічної самостійності, а не державна підтримка ЗМІ, хоча Конституція України, прийнята Верховною Радою 28 червня 1996 року, закріпила у ст. 34 свободу слова, поглядів, переконань, інформації та свободу думки як суб'єктне право, однак у Конституції немає статей про свободу ЗМІ, масової інформації, хоча ці свободи були закріплені у Законі України “Про друковані ЗМІ (пресу) в Україні” ще 1992 року. Чи не є це обмеженням свободи масової інформації?

Соціальна відповідальність журналіста є другою за важливістю етичною цінністю, відповідно до якої журналіст зобов'язаний забезпечувати право громадян на інформацію і нести відповідальність перед читачами й суспільством загалом за зміст своїх повідомлень, своєчасність і достовірність інформації.

Журналіст не повинен маніпулювати громадською думкою, використовуючи засоби масової інформації, не кажучи вже про пропаганду насильства, жорстокості, війни, розповсюдження порнографії, розпалення релігійної, расової, національної і соціальної нетерпимості, що є не тільки аморальним, а й порушує закон. Навпаки, він повинен віддавати перевагу загальнолюдським цінностям: зобов'язаний законом поважати права і гідність усіх націй і людей незалежно від статі, раси, нації, релігійних поглядів й ідейних переконань.

Інколи журналісти поведуться нечемно, вдаються до приниження представників інших націй, замість того щоб поставити на перше місце мету – зберегти мир за будь-яких умов.

Відповідно до ст. 13 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, на працівників мас-медіа покладаються великі обов'язки і відповідальність за користування правом свободи слова, однак в ім'я збереження миру, безпеки, культури людства пакт окреслив обмеження у користуванні цим правом.

Правдивість і об'єктивність – це третя професійна етична цінність журналіста, що зобов'язує його висвітлювати точну й правдиву інформацію, адекватно представляти соціальні процеси і проблеми, сприяти об'єктивному відображенню плюралізму думок. Журналіст не має права приховувати суспільно значущу інформацію, перекручувати факти. Ця етична цінність як обов'язок журналіста знайшла своє правове закріплення у ст. 26 Закону “Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні”. Водночас журналіст зобов'язаний “відмовлятися від доручення редактора (головного редактора) чи редакції, якщо воно не може бути виконано без порушення Закону” [12, с. 103].

Чесність – четверта етична цінність журналіста, що забороняє маніпулювати громадською думкою, приховано обманювати читачів, радіослухачів, телеглядачів. Журналістові заборонено користуватися перевагами свого фаху для власних інтересів чи інтересів рідних, друзів, колег. У Законі “Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні” (ст. 26) зазначено: “Журналіст несе відповідальність у межах чинного законодавства за перевищення своїх прав і невиконання обов'язків” [12, с. 104], що дає підставу стверджувати про збіг етичної та правової норм щодо перевищення своїх прав і невиконання обов'язків.

Професійна етика забороняє переслідувати, зводити рахунки, вдовольняти групові чи авторські амбіції через ЗМІ. Журналіст не має права розголошувати джерело інформації, якщо його про це просили. Дана цінність як обов'язок закріплена у Законі “Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні” (ст. 26). Журналіст повинен поважати права інтелектуальної власності й авторські права. Дифамація, заавторство, плагіат суперечать чесності журналіста. Названі моральні норми також збігаються з правовими.

Поява нових інформаційних продуктів у країні здебільшого зорієнтована на виконання завдань політичного характеру в інтересах засновників, державних кураторів або фінансових груп. Тому фактично всі телерадіоканали та переважна більшість друкованих ЗМІ розподілені між впливовими фінансово-політичними колами. ЗМІ стають важливим елементом політичного капіталу, доводять “корисність” фінансово-політичних угруповань для влади, перетворюються на засоби масової пропаганди.

За умов, що склалися, журналісти центральних видань не можуть почувати себе вільними у висвітленні суспільно-політичних подій у країні. Це знижує довіру до представників мас-медіа. Попри значну кількість журналістів, відчувається брак професіоналів високого рівня (попит на яких відчутно зростає в період виборчих кампаній). Це породжує практику переманювання журналістів з одного ЗМІ до іншого, запрошення журналістів з інших країн. На жаль, кращі вітчизняні фахівці залишають політичну журналістику, переходять до іншої, наприклад, розважальної сфери. Помітно зростає й кількість анонімних публікацій: користуючись псевдонімом, журналісти (а також пересічні громадяни, державні службовці) намагаються донести до громадськості інформацію з найгостріших проблем і водночас уникнути можливих утисків.

Існує проблема поширення неправдивої або конфіденційної інформації про особу без її згоди. В Україні поширена практика замовних статей з метою дискредитації окремих громадян і посадових осіб, в яких оприлюднюється свідомо неправдива або конфіденційна інформація.

Неправдива інформація і так званий “компромат” активно поширюються через інтернет; для цього створюються навіть спеціалізовані web-сайти.

Порядність – етична цінність журналіста, що зобов’язує берегти мораль суспільства, особливо дітей та юнацтва, забороняє використовувати нецензурну лексику, лаятися, відтворювати порнографічні зображення чи тексти, іншим способом порушувати етичні норми. Журналіст має право відмовлятися від виконання завдання, якщо воно суперечить його моральним переконанням і законодавству. Відповідно до ст. 26 згаданого Закону журналіст має право відмовлятися від публікацій матеріалу за власним підписом, якщо його зміст після редакційної правки суперечить особистим переконанням автора. Для втілення принципу порядності в журналістській діяльності журналістам заборонено втручатися в особисте, інтимне життя людей без їх згоди.

Моральність кожного окремого журналіста і є на сьогодні найголовнішою проблемою в мас-медіа, тому що хтось повинен буде наважитись, хтось має підняти моральний рівень усього суспільства, щоб воно почало розуміти, де правда, а де брехня, та мало гідність не дозволити знущатися над собою; щоб самому собі, українському журналістові, не дозволяли гратися і заробляти “на кістках Гіі”, як то робить влада...

Список літератури

1. Авраамов Д.С. Профессиональная этика журналиста. – М.: Мысль, 1991. – 158 с.
2. Блюм Р. Етика засобів масової інформації: проблематика та практика // Сучасне та майбутнє в плюралістичному суспільстві / За ред А. З. Москаленка та ін. – К.: Центр вільної преси, 1999. – С. 82-87.
3. Мюллер Й. П. Що таке етика мас-медіа? / Сучасне та майбутнє в плюралістичному суспільстві / За ред А. З. Москаленка та ін. – К.: Центр вільної преси, 1999. – С. 77-82.
4. Кузнецова О.Д. Журналістська етика та етикет: основи теорії, методики, дослідження трансформації незалежних видань України, регулювання моральних порушень: Монографія. – Л.: Світ, 1998.
5. Лазутина Г.В. Технология и методика журналистского творчества: Метод. указания. – М.: Изд-во МГУ, 1988.
6. Гонгадзе Георгій. Куди пливе “Титанік” української журналістики? // Українська правда.– ©Брама.
7. Малахов В.А. Етика: Курс лекцій. – 2-ге вид., перероб. і доповн. – К.: Либідь, 2000.
8. Кузнецова О.Д. До проекту Кодексу етики журналіста України // Укр. журналістика: історія і сучасність: Вісн. Львів. ун-ту. Сер. Журналістика. – 1997. – С. 21-25.
9. Кульчицький О. Основи філософії і філософських наук. – Мюнхен; Львів, 1997.
10. Юшкявичус Г. Предисловие // Законодательство Российской Федерации о СМИ. – М.: Фирма Гардарика, 1996.
11. Законодавство // Голос України. – 1997. – 14 лист.
12. Україна: інформація і свобода слова: Зб. законодавчих актів, нормативних документів та статей фахівців / Упоряд. А. М. Затворний. – К.: Молодь, 1997.
13. Головатий Сергій. Радіо Вільна Європа / Радіо Свобода. – 2001. – 9 січ. – <http://www.rferl.org/>

Прист упенко Т.О. Свобода слова и журналистская этика в Украине

Анализируются актуальные вопросы журналистской этики, связанные с политической ситуацией в стране, свободой слова и законодательной базой средств массовой информации Украины.

Ключевые слова: журналистская этика, свобода слова, цензура, средства массовой информации, информационное пространство

Pristupenko T.O. Freedom of speech and journalistic ethics is in Ukraine

In the article it is analyzed the actual problems of journalistic ethics related to political situation in the state, freedom of speech as well as legislative basis of mass media.

Key words: journalistic ethics, freedom of speech, censorship, mass media, informational space

Пост упила до редакції 28.08.2008 р.